

BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor

Közéletiség és ideológia Király István naplójában

A 2016-os év szenzációja volt Király István irodalomtörténész 1956 és 1989 között rövidebb-hosszabb megszakításokkal vezetett *Naplójának*¹ megjelenése. Írója nem a nyilvánosságnak és nem szisztematikus dokumentációnak szánta munkáját, a kéziratra gyermekei lakásfelújítás során bukkantak rá. Nem került elő az 1956. szeptember-december közötti időszak és az 1967. január 22. és 1969. június 12. közötti két és fél esztendő, s a szövegben ezen túlmenően is gyakoriak a hónapos, olykor fél éves kihagyások.

A kötet a Magvető Kiadó *Tények és tanúk* sorozatában látott napvilágot. Van valami pikáns abban, hogy a Rákosi- és Kádár-korszak kontinuitását hirdető Király *Naplója* az aczéli Magvető Kiadó eredetileg Kardos György által alapított, s nemrég újraindított sorozatának részeként jelent meg, mintegy manifestálva a kontinuitás fogalmát. Tény, hogy az – ávos múltjától függetlenül – sokak által magasztalt egykori kiadóvezető meghatározó szerepet játszott a színvonalas próza, közte a kortárs magyar szépirodalom közreadásában. Az általa vagy közreműködésével indított sorozatok (*Elvek és utak*, *Gyorsuló idő*, *Magvető Zsebkönyvtár*, *Magyar Hírmondó*, *Nemzet és emlékezet*, *Rakéta Regénytár*, *Világkönyvtár*) kötetei gyakran tematizálták a közbeszédet, miközben teret adott a szórakoztató irodalomnak is (*Albatrosz Könyvek*). A *Tények és tanúk* – némi szójátékkal két T a „három T”-ből – teret adott pl. Fehér Lajos, Kádár Gyula, Marosán György, Schifferné Szakasits Klára, Vas Zoltán, Zolnay László emlékiratainak. E tekintetben a sorozat vállalható örökség.

A kötet megjelenetése professzionális csapatmunka. A szerkesztő Soltész Márton mellett a sajtó alá rendezést Katona Ferenc és T. Tóth Tünde végezte, Agárdi Péter közreműködésével. Az angol nyelvű szövegeket Katona Ferenc fordította, Király Júlia lektorálta. Az életrajzi utószót Babus Antal írta. A bőséges jegyzetapparátus a szöveg minden szegmensére kiterjed, sőt olykor a történeti rekonstrukció új távlatait is megvilágítja, pl. amikor egy esemény kapcsán két másik naplóiíró erre vonatkozó szövegeit citálja (544. o.). Az annotált névmutató révén nem kell ismételné az életrajzi adatokat vagy az olvasóval kerestetni az első előfordulást.

A napló és írója

A napló sajátos műfaj. Nem a szerzője írja, hanem az élet. S hogy az eseménysorból éppen mi kerül rögzítésre, az sem előre eldöntött szabályokon, hanem a szerző pillanatnyi hangulatán, az írásra rendelkezésre álló idején, esetleg változó értékrendjén múlik. Nem kifogásolhatjuk tehát az elvarratlan cselekményszálakat, a lezáratlan történeteket, a homályos utalásokat. Szerkezeti szempontból pedig ne számítsunk logikára, s különösen ne dramaturgiai csúcspontra. Ám ha mégis találunk ilyet, az feltétlenül a recenzio élére kívánczok.

Király István *Naplójában* megtalálni véljük a kulcsmondatot, amely így szól: „Úgy érzem, a hatalom szörnyű és veszélyes dolog. A személyiség megőrzésének elsőrendű kérdése az, meg tudjuk-e őrizni autonómiánkat a hatalommal szemben” (398. o.). A kiemelés e tanulmány elején nemcsak azért indokolt, mert mélységesen igaz állításról van szó, hanem azért is, mert Király István egész életében erre az autonómiára vágyott és törekedett. Tegyük hozzá: sikertelenül. Pályája jól példázza a második világháború után szerephez jutó fiatal értelmiség fejlődési útját, az eszmékhez és a hatalomhoz való viszonyát. Sorsa mégis egyedi vonásokat mutat, s ebben nem kis szerepe volt a lényegében negyven éven át változatlan irányú és intenzitású kommunista meggyőződésének: „lehetetlen, hogy az egész XX. század egyetlen nagy tévedés legyen” – írja 1987-ben (789. o.). Csak a körülmények változtak, nem a személyiség – mondhatnánk ezek után, hiszen a *Naplóból* a kontinuitásban hívó tudós és közéleti személyiség képe bontakozik ki. Ha Kazinczy nem lett volna, Király műve méltán pályázhatna a *Fogságom naplója* címre.

A szerző már a legelején kifejti naplórírói alapállását, mégpedig negatív példára hivatkozva. André Gide hozzáállását kritizálja, aki saját művében a „jobb hallgatni, mint panaszkodni” elvet érvényesítette. Király szerint azonban „ez a jelmondat csak a világ felé kötelez: önmagunkkal szemben viszont nélkülözhetetlen az őszinteség, s a panaszok is ehhez tartoznak” (73. o.). S mivel a bánatok, bírálatok, kifogások szinte egymást érik, aligha kétséges, hogy a szerző valóban nem a nyilvánosságnak szánta feljegyzéseit. Király számára a publikációként manifesztálódó és túlságosan „őszinte” napló egyébként is visszatetszést keltett. Ez érzékelhető reakciójából Fodor András *Ezer este Fülep Lajossal* című, 1986-ban megjelent naplójának elolvasása és tanszéki megvitatása után (744, 748. o.). Számára Fodor a „közepes tehetségű ember bosszúját” testesíti meg, ami persze logikai képtelenség, hiszen nem írhatott Fodor annak idején csak azért rosszakat, hogy évtizedekkel később pályatársainak ártson.

Míndezek után illő bemutatni a főszereplőt. Mentessék bennünket a részletes életrajztól a *Napló* végén található tanulmány (901–937. o.), amelyben Babus Antal – „vázlatos” jelzővel, de a kismonográfia lehetőségét magában rejtve – összefoglalta a szerző pályaképét. Maradjunk tehát a lexikonszerű tömörségnél! Király István (1921–1989) tanár, irodalomtörténész, szerkesztő, politikus. 1953-tól az irodalomtudomány kandidátusa, 1967-től doktora, 1970-től az MTA levelező tagja, 1979-től rendes tagja. Gimnáziumi tanulmányait a Sárospataki Református Kollégiumban végezte, majd Eötvös-kollégistaként a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-német szakán diplomázott. Közben a berlini Collegium Hungaricum ösztöndíjasa volt. 1945–48-ban az Országos Köznevelési Tanács titkára, 1947–49-ben az OSZK könyvtárosa, 1948–50-ben az Eötvös Kollégium tanára. 1949–50-ben az ELTE intézeti tanára, 1950–56-ban docense. 1957–60-ban a szegedi egyetem tszv. egyetemi tanára. 1960-tól haláláig az ELTE egyetemi tanára, 1965–88-ban a XX. századi magyar irodalom tanszék vezetője. 1949–50-ben és 1953–56-ban a *Csillag* szerkesztője, 1962–63-ban a *Kortárs*, 1975-től haláláig a *Szovjet Irodalom* főszerkesztője. 1971–85-ben országgyűlési képviselő. 1953-ban Kossuth-díjat, 1973-ban Állami Díjat kapott. 1963-ban a Munka Érdemrend arany fokozatával, 1970-ben Felszabadulási Jubileumi Emlékéremmel, 1981-ben – 60. születésnapja alkalmából – Szocialista Magyarországiért Érdemrenddel tüntették ki (ennek átadásakor készülhetett a 1071. o. felső fényképe).

Az adatokból magas rangú közéleti személyiség képe bontakozik ki, ám ha tüzetesen megnézzük, látható, hogy az érdemi hatalomhoz valami mégis hiányzik. Király ugyanis – a Révai Józsefhez, majd Aczél Györgyhez kötődő informális és változó erősségű befolyásától függetlenül – sohasem igazgatott intézményt, nem vezetett állami szervet, tehát – mai

kifejezéssel élve – nem gyakorolt munkáltatói jogokat. S ez lényeges különbség, ha életútjának mérlegét például a szintén naplóíró miniszteri, rektori, népfront-főtítkári pozíciót betöltő Ortutay Gyuláéhoz hasonlítjuk.² Bármennyire alkalmasnak tűnhet is Király személyisége a démonizálásra, felelőssége a kultúrpolitika működtetésében nem intézményes, hanem perszonális és ideológiai jellegű. Életutakat befolyásolóan csak önmagára, a családjára, esetleg szűkebb környezetére érvényes. Szellemi hatása már jóval szerteágazóbb – de ez aligha róható fel egy magát elsősorban tanárnak valló embernek. „Vezető szerepem nincs, legföljebb az, hogy még mindig élek” – írja 1988 júliusában (.....).

Az életutat meghatározó tényezők

Király István életét számos tényező alakította. Közülük az alábbiakban hármat emelünk ki.

Az első a *nemzedéki tényező*, amelynek művészet- és irodalomtörténeti jelentőségét legmarkánsabban Ernst Fischer és Hauser Arnold fogalmazták meg.³ Magyarországon az 1940-es évek végétől a kommunista párt által irányított tudománypolitika egyik sarkkővét jelentette a társadalomtudományok új eszmei alapokra helyezése. „A fiatalság biológiai, a fiatal nemzedék társadalmi kategória” – vélte Fischer,⁴ s ez az állítás minden tekintetben illik a hazai folyamatokra, hiszen fiatal kutatókat vontak be a tudományos közéletbe, juttattak katedrához. Az irodalomtudomány területén lényegében két generáció vette át az irányítást és befolyásolta a tudományág fejlődését az 50-es évektől a 80-as évekig. Az első nemzedékhez sorolható Bóka László (1910–1964), Kardos Tibor (1908–1973), Sótér István (1913–1988), Tolnai Gábor (1910–1990), Trencsényi-Waldapfel Imre (1908–1970) és Waldapfel József (1904–1968), akik 1948–55 között lettek akadémiai tagok. A második generáció 1965–73 között foglalta el helyét az akadémián: Király István, Klaniczay Tibor (1923–1992), Köpeczi Béla (1921–2010), Nagy Péter (1920–2010), Pándi Pál (1926–1987), Szabolcsi Miklós (1921–2000), Szauder József (1917–1975). Hozzájuk sorolható Németh G. Béla (1923–2008), Tarnai Andor (1925–1994) és Tóth Dezső (1925–1985), akik később lettek akadémikusok. Többé-kevésbé ehhez a nemzedékhez tartozott, de ideológiailag „elhajlott” tőlük Czine Mihály (1929–1999), aki nem lett akadémikus. Ők foglalták el a döntéshozó pozíciókat (akadémiai bizottságok, irodalomtudományi intézet, egyetemi tanszékek, szerkesztőségek), a kutatási területeket felosztották egymás között, s a többiek felzárkózására kevés lehetőséget biztosítottak. Másrészt a mindenkori hatalom – akár a Rákosi-, akár a Kádár-korszakban – megnyugodva vette tudomásul, hogy lényegében ugyanazokkal a személyekkel kell megegyeznie, illetve a szellemi kapacitásuk ideológiai feladatokhoz folyamatosan és szinte korlátlanul hasznosítható. Paradox módon mindez nem gyengítette, hanem erősítette az említett tudósok szaktudományos munkásságának fejlődését. A folyóiratcikkek, előadások, tanulmánykötetek, monográfiák sora azt bizonyítja, hogy a felsorolt irodalomtörténészek többsége a maga korában mértékadó, sok esetben máig időtálló művekkel gazdagította a tudományt.

A *Napló*ban a generációs összetartás egyértelműen jelen van. Értékelése azonban ellentmondásos. Egyfelől Király rendszeresen összejárt nemzedéktársaival (524, 550, 624. o.). Pándi Pál, Szabolcsi Miklós és Nagy Péter az akadémián és/vagy az ELTE-n is kollégái voltak, s a kör kiegészült Rényi Péter (1920–2002) újságíróval. Másfelől nem bírta elviselni, hogy szerinte Pándi nála közelebb állt Aczélhoz. Ezt kivetítve tudósként is vetélytársat látott benne, emiatt folyamatosan szenvedett (177–178, 305–306, 363–364, 383, 500–501, 557. o.). A nemzedék másik kritikus pontja Czine Mihály volt. Népi indíttatása, gyakorta borgőzös önuralomhiánya, a körülötte mesterségesen kialakított antiszemita atmoszféra (392. o.) idegesítette Királyt, ő mégis folyamatosan erőltette professzori kinevezését (sok év után

sikerrel) és akadémiai tagságát (sikertelenül). Az első és második nemzedék tekintélyének megroppanását Király egy 1976-os bejegyzése jelzi: Veres András szemébe vágja, hogy ők ideologikus irodalomtörténet-írást művelnek, míg a fiatalok (tehát az új nemzedék!) a tudományosat (466. o.).

Második viszonyítási pontnak a *közéleti tényezőt* tekintjük. Király – akárcsak nemzedékének többi tagja – par excellence közéleti személyiség volt. Ezt a szakmai közéletben a kritikai attitűd folyamatos jelenléte biztosította. A korszak értelmisége a folyamatos önreflexió hatása és kényszere alatt végezte munkáját. Király közéleti szerepvállalása emellett elválaszthatatlanul összefonódott ideológiai elkötelezettségével és – 1956 után – az ötvenes évek számára értékes eredményeinek felvállalásával. „Számomra morális megrendülést a polgári világból való kiszakadás jelentett, s nem az ötvenes évekkel való szembefordulás. ... az igazán morális rossz nem az ötvenes évek, de az imperialista-kapitalista világ.” – vallja a *Naplóban* (660. o.). A nyugattal nincs kibékülve, s jól veszi észre, hogy az európaiság fokozatosan keletellenes, kommunistaellenes jelentéstartalmat kap (394. o.).

S itt jutunk el a kontinuitás kérdéséhez, amely Király egész közéleti magatartásának kulcsa. A folytonosság és megszakítottság dilemmája a '80-as évek végéig erős amplitúdókkal érhető tetten a kultúrpolitikában. Míg nem Aczél György az 1988. májusi pártértekezleten elhangzott önkritikus hozzászólásában végleg a diszkontinuitás mellett tette le a voksot. Ennek persze akkor már nem volt jelentősége. Király 1956 után három évvel azt kéri számon Kádáron, hogy „nem vállalja elég bátran a szocialista múltat, az 1949–1956 közötti esztendőket”, s hozzáteszi: „a lelkekben eluralkodott perspektíva-vesztést leküzdeni nem lehet másképp” (60. o.). Álláspontja nem finomodik, amikor 1962-ben Aczél Györgyötől megkapja és elolvassa Aczél Tamás – Méray Tibor *Tisztító vihar* című könyvét (84. o.), amelyben a szerzők az ő 1953-as fordulat előtti irodalmi-közéleti szereplését meglehetősen durva szavakkal bírálják. A *Naplóban* folyamatosan jelen vannak Király kontinuitáspárti megnyilvánulásai (154, 347–349, 365–366, 475–476. o.). Nem véletlen, hogy az új gazdasági mechanizmus ellenségének, a balos törekvések eszközének, sőt szektásnak minősítették (425, 465, 471. o.). De meggyőződése változatlan. „Napjainkban dogmatikus konzervatívként én vagyok a modern boszorkány” – írja 1977-ben (495. o.). Negatív fordulatként éli meg a többpártrendszer törvényesítését (833. o.). A Kádár-korban számos párthatározat – elsőként a népi írókat elmarasztaló 1958-as – megszövegezésében részt vesz és szavának az irodalmi életet érintő más ügyekben is súlya van. A *Naplóból* azonban semmit nem tudunk meg a dokumentumok keletkezéstörténetéről, mert Király a folyamatokból csak azt tartotta lényegesnek rögzíteni, amiben közvetlen szerepe volt. Ugyanígy politikai missziónak tekinti, amikor tollat ragad a mindennapok forradalmiságáról, a hazafiságról, a modernizmusról, a kultúra nemzeti és nemzetközi jellegéről – nem kevés vitát kiváltva.

A harmadik, a *sárospataki tényező* élete végéig elkísérte. Ezen egyfajta sajátos kulturális örökséget értünk. Király lelkészcsaládból került a Református Kollégiumba, ahol 1931-től 1939-ig volt diák. Értékközpontúság jellemezte, minden tekintetben. Az ottani oktatási rendszert – utólag visszatekintve – a legjobbnak tartotta az akkori Magyarországon. „A véletlen és a sors úgy hozta, hogy a legjobb nevelést kaptam, amit a két háború közötti Magyarország megadhatott. ... Mint szegény sorsú jó tanuló a legrangosabb pataki intézménynek, az angol internátusnak az ún. manzárdszobájába kerültem.” – nyilatkozta.⁵ Számára Patak három dolgot jelentett: a múltban gyökerező egészséges puritanizmust, amellyel a munka szeretetére nevelték; a szabadságharcos hagyományokat és a történelmi levegőt; végül, a jórészt demokratikus tanár-

diák viszonyt. Itt vált meggyőződésévé a minőségelv, a tehetséggondozás, a jó értelemben vett elitképzés fontossága. A pataki példát gyakran hangoztatta. „Hogy napjainkban államtitkár, egyetemi tanár, vezető állami tisztviselő nem egy hajdani abauji, zempléni, szabolcsi szegényparasztygyerek, ebben az egykori sárospataki tehetségkutató munkának van némi szerepe” – írta 1984-ben.⁶ Érdekes ugyanakkor, hogy lánya, Király Júlia megjegyzése szerint apja plebejus indulatai az Angol Internátus jómódú lakóival szembeni ellenérzéseiből fakadtak (766. o.).

A *Napló*ban Király számos pataki diáktársa szerepel. Kortársaira, így Béres Ferencre, Fekete Gyulára, Vitányi Ivánra a gimnáziumból közvetlenül emlékezett. A fiatalabbakra már nem, de nyilván tudta, hogy ők is Patakra jártak, mint Ablonczy László, Berecz János, Huszár István, Kőrösi József, Szűcs Jenő. A közös diákélmények szövegszerűen sehol nem jelennek meg, ám nem lehet véletlen, hogy a felsoroltak közül többen bizalmas ügyekben is megkeresték.

Sárospatakhoz kapcsolható még két további kérdés és két lehetséges válasz, a *Napló* elejével és végével összefüggésben. A bejegyzések 1956. május 25-én kezdődtek. Hogy miért éppen ekkor, arról nem szól a naplóíró, s ennek megfejtésére a családtagok és a szerkesztők sem vállalkoztak. A kérdés tényszerűen megválaszolhatatlan, ez azonban nem akadályozta annak, hogy megkíséreljük. Véleményünk szerint a naplóírás olyan esemény hatására indult el, amely szintézisbe hozta Király távolabbi és közelebbi múltját, elősegítve önbecsülésének megszilárdítását.

Az 1952-ben államosított, de magát továbbra is a Sárospataki Református Kollégium szellemi jogutódjának tekintő Rákóczi Gimnáziumban 1956. május 20-án került sor az iskola alapításának 425. évfordulós ünnepségére. A nagyszabású program keretében irodalmi és zenei műsort rendeztek, amelyet Király István nyitott meg. A közreműködők között felléptek Béres Ferenc, Fekete Gyula, Képes Géza, Koroda Miklós, Mészöly Dezső és mások. A viszonylag fiatal írók, művészek valamennyien az egykori református kollégium diákjai voltak és többségük ekkorra kifejezetten az új szocialista kultúra élharcosának számított. A dicső múlt folyamatosságát volt hivatva igazolni az a nagyméretű, kalligrafikus emléktábla, amelyet a gimnázium folyosóján helyeztek el. A *sárospataki kollégium nagy tanítványai* névsor 86 nevet tartalmazott időrendben, kiemelve II. Rákóczi György, Bethlen Miklós, Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Fáy András, Tompa Mihály, Erdélyi János, Izsó Miklós, Szemere Bertalan, Kossuth Lajos, Gárdonyi Géza, Komáromi János, Móricz Zsigmond nevét. A lista végére Képes Géza, Mészöly Dezső, Király István, Pécsi Sándor, Fekete Gyula és Béres Ferenc nevét festették föl. Az akkor 35 éves Király számára e „dicsőségtábla” jelentőségét aligha lehet túlbecsülni. Egykori iskolájának gesztusa mintegy felülírta a Révai árnyékában eltöltött éveit, s úgy érezhette, életpályája a „haladó” magyar művelődéstörténet részévé vált. Ha pedig így van, akkor a vele történő események immár megörökítésre méltóak. Talán ez is közrejátszott abban, hogy pár nappal később tollat fogott.

A Sárospatak-tényező jelen volt életének végén is. Utolsó könyve 1989-ben jelent meg, aktuális életérzését is kifejező *Útkeresések* címmel (nyomdai levonatát április 12-én kapta kézhez; 869. o.). Bár a kötetben semmilyen sárospataki vonatkozású írás nem szerepel, a kötet külső borítójára a pataki Kollégium legrégebbi épülete, az ún. Berna-sor fényképe (a keménytáblára stilizált ábrája) került. Véleményünk szerint a címlap az élettől búcsúzás jelképeként tekinthető, amelyhez a kulcs a „rózsabimbó-effektusban” rejlik. Ismeretes, hogy Orson Welles 1941-ben készült, *Az aranypolgár* (*Citizen Kane*) című filmjének alapkérdése a főhős halálakor elhangzó utolsó szava, a „rózsabimbó” jelentése. Az ennek megfejtésére vállalkozó újságíró hiába járja körbe a néhai sajtómágnás családtagjait és

munkatársait, a szó jelentéséről semmit sem sikerül megtudnia. A megoldást csak a néző és csak a film utolsó kockáin ismerheti meg, amikor a főhős hagyatékának lomtalanításra ítélt darabjait eltüzelik, s a kazánban fellobbanó lángban elolvasható a behajított gyermekkori száncó felirata: „rózsabimbó”. A milliárdos tehát halálos ágyán életének, gyermeki létének utolsó igaz pillanatát idézte föl. Úgy véljük, Király Istvánt a címlapképpel ugyanez a cél vezette: visszaidézte sárospataki diákkorát, eszmei fejlődésének kiindulópontját, amikor a jövődő, szebb világ ígérete még tisztán, kompromisszumoktól és csalódásoktól mentesen lebegett előtte.

Dimenziók és témák

Király *Naplójának* legátfogóbb dimenziója az *Aczél György*höz fűződő kapcsolata. Az első benyomása – 1958-ban – katasztrofális: „Aczélban megvan a kezdők erőszakos önteltsége. A saját varázsában bízik. Meggyőződése, mindenre képes egyedül. Nagyot fog bukni.” (54. o.). Száz százalékig helytálló jellemzés, az utolsó mondat kivételével. Erre alkalmasint Király is rájött, így változott kapcsolatuk bizalmassá, sőt családi jellegűvé. Aczél gyakran feljárt hozzájuk és viszont, közel is laktak egymáshoz. 1970-ben már ezt írja róla: „Aczél imponálóan jó. Tehetséges ez az ember.” (161. o.). Ekkor már folyamatosan neki dolgozik, beszédeit írja, véleményezi, ám egyenrangú félként nem nyer bebocsátást. Ebből adódnak a konfliktusok, Király nehezményezi a „magasabb osztályba nem léphet” státuszt, s a hetvenes évek közepére kapcsolatuk megromlik (166, 174–181, 386, 511. o.). Látja az Aczél körül kialakuló politikai veszélyhelyzetet 1974–75-ben, fogyatkozó kádereit. Úgy véli, Aczél maga számára kreálta az önálló kulturális tárcát, hogy a KB-titkárból miniszterelnök-helyettesé „buktatása” után maradjon közvetlen hatásköre (347. o.). Később Révaival hasonlítja össze: „Révai kitűnő teoretikus volt, de rossz politikus. Aczél viszont nagyon jó politikus, de közepes teoretikus.” (477. o.). Ide kapcsolódik Pozsgay Imre megítélése is. Kontaktusuk 1975 elején Pozsgay kíméletlen, bár választékosan megírt kritikájával indul (375. o.) és később is kimért marad. Pozsgay nyolcvanas évekbeli politikai nézeteit jórészt eretneknek tartja (627. o.).

Kádár János személye a korszak értelmiségi elitje számára megkerülhetetlen. Legalább egyetlen „nagy beszélgetést” mindenki áhított, s akiknek megadatott, azok lélektani fordulópontnak, egyfajta kielégülésnek tekintették. Ez olvasható Ortutay naplójában és így történt Királlyal is. A Kádárnál 1973 novemberében tett látogatásáról hosszasan beszámol, meglepően részletesen és pontosan adja vissza több mint kétórás beszélgetésük tartalmát. „Nagyon megszerettem ezt az embert. Egyszerre ember, félénk, gátlásos, s ugyanakkor Ember” – írja róla (298. o.). Fájjalja, hogy nem kap meghívót Kádár 75. születésnapjára (758. o.). S van még egy utolsó találkozás 1989-ben, legalábbis átvitt értelemben: mindketten a Kútvölgyi kórházban fekszenek, kezelőorvosuk is ugyanaz (865. o.).

A mindenkor *politikai helyzetről* érzékelt benyomásai jórészt reálisak. Látja az NDK példáján „a szocializmus nép nélküli építésének” programját (170. o.), 1972-ben a gazdasági reform bukásának veszélyét (238. o.), az 1974 utáni értelmiségi átrendeződést (347–348. o.), a kultúrpolitika 1977-es „balkanyar”-jellegét (522. o.). Az 1970-es évektől kezdve, a ’80-as évek felé haladva egyre erősödő bizonytalanság, céltalanság, határozatlanság tűnik ki helyzetértékeléseiből. Még a montreali olimpia relatív sikertelenségét is (négy aranyérem) a társadalmi légkör tükröződésének tekinti, s a közérkölcsök romlásából eredezteti (454. o.). A valós helyzetmegítélést azonban néha meglepő naivítás keresztezi. 1977. március 15-én pl. ezt jegyzi fel: „Nyugodalmas nap. ...nem történt rendzavarás. ... Úgy tűnik, a társadalom mélyén csöndes megelégedettség uralkodik.” (478. o.). A *Szabad Európát* is meghallgatja

(618. o.). Nagy Imre rehabilitálását egyértelműen ellenzi, veszélyesnek tartja. Szerinte „ennek a kérdésnek lényege: nem morális szempont, de politikai” és a Nagy elleni ítélet megkérdőjelezése „ismét szabad tér nyitása a kapitalista restauráció számára” (685–686. o.). Később így fogalmaz: „hatalmi kérdésben alkudni nem szabad” (694. o.). 1986-tól érzékelhető az értelmiségi körökre jellemző borúlátás, olykor illúziók hit nélkül. A teljes szétesést figyelve Király keserűen állapítja meg, hogy „felelősség nélküli társadalom vagyunk” (793. o.). S hogy napjainkhoz érjünk: életének utolsó évében feltűnik a szövegben „valami Gyurcsák” (értsd: Gyurcsány Ferenc, 883. o.); a *Napló* 1989. június 25-ei, utolsó bejegyzése pedig politikai üzenetként Kis Jánost idézi: „az ellenzéki koalíció győzelmére van szükség. Csak így lehet az átmenet a demokratizmusba.” (900. o.).

Királyt 1971-ben *országgyűlési képviselőnek* választották. Három cikluson át, 1985-ig volt széke a parlamentben, s annak kulturális bizottságában. Kelenföldet képviselte, noha semmi nem kötötte oda. Megválasztását nem tartotta érdemesnek följegyezni. Az országgyűlésben töltött másfél évtizedet kizárólag szolgálatból és konformizusból vállalta, már 1972-ben reménytelennek tartotta, később is kirokatfunkciónak (210, 241, 511. o.). 1977-ben be akarta fejezni (553. o.), de aztán mégsem így történt, bár ezután a téma többé nem bukkan fel. Egy humoros epizódot mindenesetre produkált az élet: vicces, hogy a legnagyobb *Ady*-rajongó egy *Szabolcska Mihály* utcai bérház házmesterhiányának megoldásán küszködik. (402. o.).

Az *egyetem*, Király létének első számú színhelye folyamatos téma. Kollégáival fennálló kapcsolatai, tanszéki értekezletei, kari programjai mind nyomon követhetők. Bár Szegeden is egyetemi tanár volt – ezt menekülésként élte meg –, az igazi professzúrát az ELTE jelenti számára: „Toldy, Gyulai, Riedl tanított itt” (66. o.). Ugyanígy hangsúlyos a betegsége miatti utolsó előadása 1988. november 2-án: „Tömegek az órán. A földön is ülnek. Legalább szépen búcsúztam.” (820. o.). Király figyelte tanítványait, kereste és felismerte a tehetségeket. Vitázó oktató volt. Mindezt már az 1940–50-es évek fordulóján megtapasztalta Heller Ágnes: „Magyar irodalomból Király Istvánt szerettem, és sokat tanultam tőle. Személyes viszonyt alakított ki minden értelmes hallgatóval, amit nagyon kevés embernél láttam az egyetemen.”⁷⁷ A ’70-es évek elejére azonban változott a vitakultúrája, s maga is érzékelte, hogy türelmetlenebb lett (222. o.). Mindez összefügghet azzal, hogy Király könnyen dühbe guruló, s főleg ivás hatására sértegetős, „vértolulásos” debattórré vált (193. o.). Ismét Hellert idézve: „Király nemcsak bolsevik volt, hanem magyar nacionalista is. ... Ittunk, ittunk, s az ivás mindig veszekedéssel végződött. Politikai veszekedéssel – Király Pista szerette a politikai veszekedést. ... Szerette, ha mások mondják ki, ahogy ő érez, amit ő sose mondhatott ki önszántából.”⁷⁸ Hasonlóan emlékezett Radnóti Sándor: „meghívott a lakására ... s ott lelkész apja szabolcsi szilvapálinkájának mértéktelen fogyasztása közben vitatkoztunk ... a vita egyre hevesebb lett (igazság szerint ordítottunk egymással).”⁷⁹

Első egyetemi oktatói periódusára azonban mások másfajta módon emlékeztették őt, mint Moldova György a *Malom a pokolban* című regényével, amelyben a róla mintázott Noszter Németh figurájával való szembesítés komoly lelki válságot eredményezett: „Ma szállt le az első ember a Holdra. Közben Noked bevágott a Moldova-ügy, s már hetek óta ezzel téped, kínozod magadat.” – írja a *Naplóba* (145. o.).

Az egyetemen művelt tudományához szorosan kapcsolódó irodalomtörténeti pályája Mikszáth, Ady és Kosztolányi búvkörében alakult ki. Legkorábbi jelentős munkája az 1952-ben megjelent Mikszáth-életrajz. 1955-től *Ady Endre összes művei*, 1956-tól *Mikszáth Kálmán összes művei* kritikai kiadásának társszerkesztője, bár ez utóbbit nem szívesen végezte. A *Naplóban* lesújtóan ír róla: „Távlattalan, fantáziátlan munka. Csak a pénz miatt.” (69. o.). Fő műve az Ady-monográfia, amely olyannyira része lett az irodalomtörténeti

kánonnak, hogy Spiró György egy részletét *Csirkefej* című drámája dialógusába fűzte (732. o.). Monográfiaértékű tanulmánykötetet írt Kosztolányiról és Németh László, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső életműve is foglalkoztatta. Mindig tudományosan közelített témáihoz, az esszé stílust „lenini alapon” elvetette (68. o.). Részt vett a *Magyar irodalmi lexikon* (I–III. kötet, 1963–65) és a *Magyar életrajzi lexikon* (I–III. kötet, 1967–81) szerkesztő bizottságában, haláláig főszerkesztőként jegyezte az 1970-ben indult *Világirodalmi lexikont*. Ez utóbbi többször szerepel a *Naplóban*, az első kötet sajtóbemutatójára különösen büszke volt (165. o.).¹⁰

Király aktívan részt vett az irodalmi és a tudományos közéletben. Vallotta: „az illem megkívánja, áldozzál időt annak, amiből élsz” (67. o.). Formális és informális rangja állandóan foglalkoztatta. A nagydoktori fokozat iránti igénye 1961-től jelen van (73, 81. o.). (1967-ben megszerezte, de ez az időszak hiányzik a *Naplóból*.) Az MTA levelező tagjává már 1958-ban jelölték, de még 1965-ben sem választották meg – be is olvasott miatta Aczélnak (132. o.) –, végül 1970-ben megtört a jég. Aczél áthívja ünnepelni. Király boldog, de azért megjegyzi, hogy Szauder József kettővel több szavazatot kapott (160. o.).

További közéleti jelenlétet biztosított a lapszerkesztés. Lényegében valamennyi vezető irodalomtörténész szerkesztő volt valamely folyóiratnál, így a szakmai közbeszéd alakulására döntő befolyást gyakorolhattak. Mindez persze szoros pártfelügyelet alatt valósult meg. Király 1962-ben Aczél kérésére átveszi a *Kortárs* szerkesztését. Az '50-es évek *Csillagja* utáni újbóli szerepvállalását Dosztojevszkijre jellemző Egérlyuk-logikával éli meg, mint egyfajta kultúrpolitikai bizonyítékot a külvilág számára (76–77. o.). Munkája sikertelen. Eleve fóbíái vannak, főleg az Új Írástól tart (91. o.). Végül beismeri kudarcát és lemond (99–100. o.). Ezt követően több mint tíz évnek kell eltelnie, hogy ismét lapszerkesztést vállaljon. 1975-ben indult a *Szovjet Irodalom* folyóirat hazai kiadása, amelyet haláláig főszerkesztőként jegyez. Felkérését önmagán túlmutató jelentőségűnek tartja. Hitvallását megfogalmazza: „nemcsak népszerűsíteni akarom a Szovjetuniót, de barátokat akarok szerezni a magyar ügynek is” (309. o.). Az első pofon moszkvai előkészítő látogatásán éri: közölték vele, csak azt publikálhatja, ami a Szovjetunióban már megjelent (369. o.). Később hajlamos túlértékelni a poszt súlyát: „a Szovjet Irodalom szerkesztőjeként ismét az események frontvonalában vagyok” (613. o.). Munkája nem volt zavarmentes, de tudomásul vette és betartotta a szovjet elvárásokat. A '80-as évek közepétől sikerült közzétennie kuriózumnak számító irodalmi és kritikái írásokat, az évtized végére a folyóirat a szovjet reformgondolkodás magyarországi szöcsövévé vált. A Magyar Írók Szövetségében is politizált, 1987-ben kooptálással majdnem újra választmányi tag lett, sokat tépelődött rajta, végül mégsem került be (750, 757. o.).

Király számára – főleg az utolsó évtizedekben – állandóan visszatérő témát adnak a pályatársak „eltávozásai”. Ha a kötetben előforduló temetések sorra vennénk, szinte kronológiai vázlatot alkotnának. Felbukkan Dobozy Imre, Elbert János, Hajdu Ráfi Gábor, Hatvany Lajos, Hermann István, Illyés Gyula, Nagy László, Ortutay Gyula, Szauder József, Tóth Dezső és mások. Meglepő, hogy a nagy vetélytárs, Pándi Pál temetéséről nincs feljegyzése.

Ami *személyes érdeklődését*, ha úgy tetszik, szabadidejét illeti – ha egy hozzá hasonló értelmiséginél ez a fogalom egyáltalán értelmezhető – rendszeresen járt színházba, kiállításokra, moziba (főleg a '70-es évek végétől sok szórakoztató filmet látott), állandóan olvasott. *Naplójában* egymást érik a film-, színházi, tv-, könyv-, és kiállítás kritikák, az olvasmányélmények és -elemzések, mindenről véleménye van. Jó szemmel fedez föl tehetségeket, így Hegedűs D. Gézá, Huszti Pétert, Csizmadia Tibort (412, 467, 682. o.).

Szívesen vesz részt külföldi utazásokon. A leghosszabbak az 1963. november–decemberi egyhónapos szovjet, az 1972. decemberi háromhetes angliai, az 1974. októberi tíznapos japán,

az 1977. augusztusi kéthetes franciaországi, az 1978. májusi háromhetes egyesült államokbeli útjai. Mind közül kiemelkedik az 1974. augusztus-szeptemberi háromhetes családi, Földközi-tengeri hajóút, amelynek során – a Dunán lehajózva, a tengeren Barcelonáig és vissza, majd Odesszából repülővel visszatérve – tucatnyi országot érintettek. Rövidebb utazásai voltak Párizsba, Lengyelországba, Moszkvába. A nyugati világ nem bizonytalanította el a szocializmusba vetett hitét, sőt a fogyasztói társadalmat szinte mételyen látta, az emberi jellem eltorzítójának (334. o.).

A *Napló* nem sokat árul el Király magánemberi mivoltáról és a családjához fűződő kapcsolatáról. Azt megtudjuk, hogy már 1957-ben televíziót vásároltak (43. o.), hogy szenvedélyesen lottózott (38. o.), vagy hogy éves keresete kb. kétszázezer forint (353. o.), de lányainak és feleségének életútja rejtve marad. Legdrámiaibb családi motívumként apja halála, továbbá anyja elhunyt és bátyja, az orvosprofesszor Király Kálmán öngyilkossága rázza meg, ráadásul a két utóbbi haláleset között 1978-ban alig fél év telt el. Tíz évre rá, 1988. október 24-én megtudja, hogy tüdőrákja van. Innentől a *Napló*ban felerősödnek a számvetéssel kapcsolatos gondolatfutamok, még a kálvinista predestináció is felbukkan (822. o.). „Érdekes, most már felnőttem ... a csend vállalásához” – írja 1989 áprilisában (871. o.), majd egy hónappal később: „Mindenekelőtt személyes sorsom: a halál kérdése – ezzel szemben megvan a nyugalmam. ... Közéleti sorsom? Bukni látszik minden, mire rátettem az életem? Itt is az időre való rábízás az egyetlen megoldás.” (877. o.). A kezdő és a befejező eseményeket tekintve a *Napló* megismétli a történelmi szituációt: az 1956-os forradalmat megelőző tépelődéseivel kezdődik és az 1989-es rendszerváltozást megelőző töprengéseivel zárul.

*

Kivételes műveltségű és érzékenységű tudós volt Király István, ismerte és átélte a 20. század második fele magyar történelmének ellentmondásos viszonyait. Szavának, állásfoglalásának azok körében is súlya volt, akik nem értettek egyet vele. Igyekezett úrrá lenni korának szellemi kihívásain, bár ebben csak átmeneti sikereket érhetett el. Végére is – a rendszerrel együtt – kudarcot vallott. Nem szabadulhatott a kontinuitás fogságából: a Magyar Köztársaság kikiáltása előtt négy nappal, 1989. október 19-én hunyt el.

A *Naplóra* is érvényesen írta le 1976-ban: „Minden írást úgy kell tekinteni, mint palackba zárt üzenetet. Hátba kihálásszák. S noha lehet, hogy örökre a tengerben marad, mégis úgy kell megírni, mint amit kihálász egyszor valaki, s meg kell hogy találja benne az életüzenetet.” (415. o.).

Király István feljegyzései ilyen „életüzenetek”. Árnyaltabbá teszik azt a képet, amelyet nyomtatásban megjelent művei alapján és a kortársak visszaemlékezéseiből eddig ismertünk.¹¹

Jegyzetek

1 Király István: *Napló 1956–1989*. Szerkesztette: Soltész Márton. Sajtó alá rendezte: Katona Ferenc, Soltész Márton, T. Tóth Tünde. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2017. 1080 o. ISBN 978-963-14-3512-2. A továbbiakban: *Napló*. A kötet oldalszámaira szöveggközi zárójeles formában hivatkozunk.

2 Orttutay Gyula: *Napló I–III*. kötet. Szerkesztette és a jegyzeteket írta: Markó László. Alexandra Kiadó, Pécs, 2009–2010.

3 Ernst Fischer: *A fiatal nemzedék problémái*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1964. 15–20. o.; Hauser Arnold: *A művészet szociológiája*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982. 149–166. o.

4 Ernst Fischer, i. m. 16. o.

5 Király István. Györfly Miklós interjúja. In: Vámos György (összeállította): *Az utak összefutnak*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 137. o.

6 Király István: Kultúra és politika. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 113. o.

7 Heller Ágnes – Kőbányai János: Bicikliző majom. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest. 1998. 75. o.

8 Uo. 171. o.

9 Radnóti Sándor: Király István = Élet és Irodalom, LXI. évf. 18. szám, 2017. május 5. 14. o.

10 Király kötődéséről, védőernyő szerepéről és érdemi szerkesztői munkájáról lásd: Szerdahelyi István: Utószó. In: Világirodalmi lexikon. 18. kötet. Főszerkesztő: Szerdahelyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. 8–9. o.

11 A tanulmány szövegkritikai észrevételekkel bővített, első megjelenése: Bolvári-Takács Gábor: A kontinuitás fog-
ságában = Irodalomtörténeti Közlemények, CXXI. évf. 2017. 4. szám, 538–555. o. A publikáció a NKFIH 115676
számú kutatás keretében készült.

Fehér asztal

